

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मै जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनन्धाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रज्जनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनन्धाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रज्जनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मै जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मै जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मै जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मै जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयन्तं देवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च। निरस्तुः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुतौ शण्डामर्कौ सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्वपानं सन्धत्तं तं मै जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मै पशून्सन्धत्तं तान्मै प्राणदितितये तं मेऽन्यत्र तन्मै)॥—[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायामेवैनं देवतायामाधाय।

ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निन्क्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति। प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते सर्वान्नोहानरोहन। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्रोत्येव। सर्वान्नोहान्नोहति। देवा वै भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्। ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपार्वतत। यः पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पुनरेवैनं वामं वसूपार्वतते। भद्रो भवति। यः कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुयो ददाति। दानकामा अस्मे प्रजा भवन्ति। यः कामयेत भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति। कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गायं लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्। एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वाबुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत। वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्तोऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वे फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोर आदधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव

संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैनं यज्ञ उपनमैत्। अथादधीत।
सैवास्यद्धिः॥१३॥

खल्वाधिधन्नु फल्गुन्योऽग्निमादधीतासन्नपततामृतानां वैश्यस्युर्तुर्त्तरं फल्गुनी षट्॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै। सिकता निवपति।
एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः।
द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती अंब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषां अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो
ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निदेवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा।
स पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषं सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतं
रसं पृथिव्या उपदीका उद्धिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव
रसं पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः
सूदमुपप्राभिन्नत्। ततो वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्यं गृहेऽन्नं
क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्।
यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्।
तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः
समवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्।
यद्वराहविहत् सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति
धृत्यै॥२०॥

अथो॑ शन्त्वाय॑। सर॑ता अ॒ग्निरा॑धेय॒ इत्याहुः॑। आपो॑ वरुणस्य॒ पत्न॑य आसन्।
ता अ॒ग्निर॒भ्य॑ध्यायत्। ताः सम॑भवत्। तस्य॒ रेतः॒ परा॑ऽपतत्। तद्धिर॑ण्यमभवत्।
यद्धिर॑ण्यमुपास्य॑ति। सर॑तसमे॒वाग्नि॑माधत्ते। पुरु॑ष इ॒न्ध्रै स्वा॑द्रेत॑सो बीभ॑त्सत् इत्याहुः॑॥२१॥

उत्तर॑त उपा॑स्यत्यर्बीभ॑त्सायै। अति॑ प्रय॑च्छति। आर्ति॑मेवाति॒ प्रय॑च्छति। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑
नि॒लाय॑त। अथो॑ रूपं कृत्वा। सौ॑ऽश्व॒त्थे सं॑व॒त्सर॑मतिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।
यदाश्व॑त्थः सम्भारो भव॑ति। यदे॒वास्य॑ तत्र॒ न्य॑क्तम्। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥२२॥

दे॒वा वा ऊ॒र्जं व्य॑भजन्त। तत॑ उदु॒म्बर॒ उद॑तिष्ठत्। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। यदौदु॑म्बरः सम्भारो
भव॑ति। ऊ॒र्जमे॒वाव॑ रुन्धे। तृती॑यस्यामि॒तो दि॒वि सोम॑ आसीत्। तं गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॑
प॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्प॒र्णोऽभ॑वत्। तत्प॒र्णस्य॑ प॒र्णत्व॑म्॥२३॥

यस्य॑ प॒र्णम॑यः सम्भारो भव॑ति। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। दे॒वा वै ब्र॒ह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण
उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै ना॑म। यत्प॒र्णम॑यः सम्भारो भव॑ति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒जा-
प॑तिर्ग्निसृजत। सौ॑ऽबिभे॒त्त्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॑ श॒म्याऽश॑मयत्॥२४॥

तच्छु॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छु॒मीम॑यः सम्भारो भव॑ति। शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य
य॒तः। वि॒क॑ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छत्। यद्वैक॑ङ्क॒तः सम्भारो॑ भव॑ति। भा॒ ए॒वाव॑ रुन्धे। सह॑दयोऽग्निरा॑धेय॒
इत्याहुः॑। म॒रुतो॑ऽद्वि॒र्गमि॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑निर्भवत्।
यद॑शनि॒हत॑स्य वृ॒क्षस्य॑ सम्भारो भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा धत्ते॥२५॥

ऊपा॑ अभवन्नभवद्ब्र॒ह्मोऽश्राम्य॑दग्र॒थय॑द्धृत्यै॒ बीभ॑त्सत् इत्याहु॑ रुन्धे प॒र्णत्व॑मशमयदच्छि॒न्दुः॒क्षीणि॑ च॥ [३]

द्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्वाग्नि॒मा द॑धीत। द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॑व॒त्सरः॑। सं॑व॒त्सरा॑दे॒वैन॑मव॒रुद्ध्या॑
ध॑त्ते। यद्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्वा॒ दधी॑त। परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित॒ आद॑धीत। इ॒यद्वा॒दश॑
विक्रा॑मा(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वाप॑रि॒मितं॑ चा॒व॑ रुन्धे। अनृ॑तं वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा
ध्यायति॥२६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॑त्याह। अद॑र॒शमि॑ति॒। तथ्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमितेऽग्नि॒माध॑त्ते।
स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॑त्ते। तस्मा॒दाहि॑ताग्नि॒र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्रा॒ह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे व॑सेत्। स॒त्ये
ह्यस्या॑ग्निराहि॑तः। आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥२७॥

आ॒ग्नेयाः प॑शवः। ऐ॒न्द्रम॑हः। नक्तं॑ गा॒रुह॑प॒त्यमा॑ द॑धाति। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
दि॒वाऽऽह॑व॒नीय॑म्। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒र्धोदि॑ते सूर्य॑ आह॒वनी॒यमा॑ द॑धाति। ए॒तस्मि॑न्वे

लोके प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्वर्जमानः सृजते। अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव
रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत् इति।
तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्।
साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां३ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरिति। भद्रो भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्।
देवा अग्निमादधत् इति। तदंगच्छत्। तान्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां३ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैथ्यन्त
इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरिति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमिति। प्रजां तु
न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजयां
पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गार्हपत्यमग्र आदधात्।
गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राज्जनयत्।
अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्।
अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि
सुवर्गं लोकं जयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्चते।
पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्चते। वसीयान्भवति॥३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यात्। आदित्यानां त्वा
देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते
व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा
ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति
रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्य आवृश्चते। वसीयान्भवति॥३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चरुं रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीन्ननिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥

[४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमार्धत्। तेन वै स आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह।

एतद्वै वाचः सत्यम्। य एतेनाग्निमाधत्ते। ऋग्नोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्। ताभ्यो ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुदङ्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्षयश्चयत्। तत्पराऽपतत्। तदश्नोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति। वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्यमकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मुत्वा। प्राश्चं पूर्वमुदवहत्। तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्गम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इत्यग्रै हरति। अथेत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यौहति। शान्त्या अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति। पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्।

यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पर्वमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पर्वमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

पुनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुतु इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचयं एकं च॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ वामं वसु सं न्यदधत्। इदमुं नो भविष्यति। यदि नो जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोऽहंशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्। पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तैऽग्नये पर्वमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। पशवो वा अग्निः पर्वमानः। यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तैऽग्नये पावकाय। आपो वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तैऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवाऽऽदित्य आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता अग्न्याधेयस्या। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाग्नी। ताभ्यामेवास्मां इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धेन्वै वा एतद्वेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राशन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्स्यद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा। पशूनव रुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजननमुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवेषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३) मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यत्र जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवतून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामवरुद्धै। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुं होत्रे। आशिष एवाव रुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्। वह्निर्ध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति। मिथुनस्यावरुद्धै। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धै॥५५॥

आदित्ये तृतीयमपस्वासीत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥—————[६]

धर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्बवेह। विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट् स्वराट्। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्रे शिवे तनुवौ। सम्राट्वाभिभूश्च। ते माविंशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्रे शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विंशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्रे शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते अग्रे शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवृष्णिं च॥

[७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैव नान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। राथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वाग्देव्यमभिगायत उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वाग्देव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। अथो शान्तिर्वै वाग्देव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरेते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने। बारहतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्कित्। तं वारवन्तीयेनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्येतेन श्येती अकुरुत। तच्छ्वेतस्य श्येतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभिगायते। वारयित्वेवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्येतेन श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। सर्शीर्षाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः। समिप्रयः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं समिप्रयं करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।

वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते।
 विराट् स्वरान् यास्तै अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा अग्नेः
 शिवास्तनुवः। तामिरेवैनं समर्धयति। यास्तै अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं
 द्विष्यात्। तामिरेवैनं पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतेनुमाधत्तेऽन्वाहार्युपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्नेर्यज्ञियां तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः
 पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मोदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा
 रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्।
 सा तृतीयमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च
 भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्।
 ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन
 समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिति रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्।
 यदाज्येन समिधोऽभ्यज्या दधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
 इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्।
 वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति।
 चित्रमेव भवति। घृतवंतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यदघृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। अथो तेजसा।
 गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्। गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायं।
 त्रिष्टुभी राजन्यस्या त्रिष्टुछन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायं॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्या जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायं। त
 संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं हि रेतो हितं वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्। समिधः
 पुनरादध्यात्। रेत एव तद्धितं वर्धमानमेति। न मां समंश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥७१॥

यन्मा॑सम॑श्जीयात्। यथि॑न्नय॑मुपेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्। नैन॑म॒ग्नि॒रुप॑नमेत्। श्व
आ॒धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॑दनं पंचति। आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्रति॑नुदन्ते। ए॒ते खलु॑ वावाऽऽदि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः। तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥७२॥

नैनं॑ प्रति॑नुदन्ते। ब्रह्म॑वादि॒नो वद॑न्ति। क्वा॑ सः। अ॒ग्निः का॑र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां
प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति। शल्कै॑स्ता॒रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्षभा॒य वा॑शि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पोदू॑ह्य भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थित्वा प्राश्चमुद्ध॑रति। सं॒व॒थ्स॒रमे॒व तद्रेतो॑ हितं
प्र॒ज॒नय॑ति। अना॑हि॒तस्त॒स्याग्नि॑रित्याहुः। यः स॒मिधो॑ऽना॒धाय॑ग्निमा॒धत्त॑ इति॑। ताः सं॒व॒थ्स॒रे
पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्। सं॒व॒थ्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑ सं॒व॒थ्स॒रेऽना॑द॒ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां
पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्। सं॒व॒थ्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒थ्स॒रमे॒वास्याऽऽहि॑ता भवन्ति।
यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्। आ॒हि॒ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचदिति॑ रेतो॑ऽधत् स॒मि॒त्ता घृत॑वती॒मिरा॑दधाति राज॒न्यः स्वस्य॑ छन्द॑सः प्रत्यय॑नस्वाये॒याद्र॑च्छति मन्थ॑ति रा॒त्रय॑श्च॒त्वारि॑
च॥

[९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। स रि॑रि॒चानो॑ऽमन्यत। स तपो॑ऽतप्यत। स
आ॒त्मन्वी॑र्यमपश्यत्। तद॑वर्धत। तद॑स्मा॒त्सह॑सो॒र्ध्वम॑सृज्यत। सा वि॒राड॑भवत्। तां
दे॒वासुरा॑ व्यगृह्णत। सो॑ऽब्रवीत्प्र॒जाप॑तिः। मम॑ वा ए॒षा॥७५॥

दोहा॑ ए॒व यु॒ष्माक॑मिति॑। सा ततः प्राच्युद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अथ॑र्व पि॒तुं
मै गो॑पा॒येति॑। सा द्वितीयमुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। नर्य॑ प्र॒जां मै गो॑पा॒येति॑।
सा तृतीयमुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। श॒ऽस्य॑ प॒शून्मै गो॑पा॒येति॑॥७६॥

सा च॑तुर्थमुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। सप्र॑थ स॒भां मै गो॑पा॒येति॑। सा
पञ्च॑ममुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अहं॑ बु॒ध्निय॑ मन्त्रं मे गो॑पा॒येति॑। अ॒ग्नीन् वा॒व सा
तान्व्य॑क्रमत। तान्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अथो॑ प॒ङ्क्ति॑मे॒व। प॒ङ्क्ति॑र्वा ए॒षा ब्रा॑ह्म॒णे प्र॑विष्टा॥७७॥

तामा॒त्मनो॑ऽधि॒ निर्मि॑मीते। यद॒ग्नि॒राधी॑यते। तस्मा॑दे॒ताव॑न्तोऽ॒ग्नय॑ आ॒धी॒यन्ते। पाङ्क॑ वा
इ॒द॑सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ऽस्पृणोति। अथ॑र्व पि॒तुं मै गो॑पा॒येत्या॑ह। अन्न॑मे॒वैतेन॑ स्पृणोति।
नर्य॑ प्र॒जां मै गो॑पा॒येत्या॑ह। प्र॒जामे॒वैतेन॑ स्पृणोति। श॒ऽस्य॑ प॒शून्मै गो॑पा॒येत्या॑ह॥७८॥

पशून्वैतेन स्पृणोति। सप्रथं सभां मे गोपायेत्याह। सभामेवैतेनेन्द्रियं स्पृणोति। अहं बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्यं आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वं प्रीता अभीष्टा आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदायं गृहानेति। तादृगेव तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत् ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते। ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याहु जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासृद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं इमे वै शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिचिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तो दिव्यावथो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्यपरि यत्सृष्टः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमुध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥